УДК 159.922.84

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5\(5\)-583-592](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2021-5(5)-583-592)

Стуліка Олена Борисівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри практичної психології, Маріупольський Державний Університет пр. Будівельників, 129а, Маріуполь, e-mail: 87500helenstulika@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5790-6511>

Діденко Олександра Валентинівна ОС Магістр, Маріупольський Державний Університет, пр. Будівельників, 129а, Маріуполь, 87500, e-mail: alex270156@gmail.com

ОСОБИСТІСНІ ПРАГНЕННЯ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ЯК ЧИННИК КОНСТРУЮВАННЯ ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ

Анотація. У статті розглянуто поняття життєвої перспективи особистості. Проаналізовано особливості побудови життєвого простору; обговорено роль свободи та вибору у життєдіяльності особистості. Визначено категорії особистісних прагнень юнацького віку. Питання побудови власного життєвого простору розглянуто в контексті самовизначення та самореалізації в юнацькому віці. У сучасній психологічній науці дослідники розглядають життєвий простір особистості як місце формування життєвих перспектив. У статті життєвий простір визначається як базовий психологічний конструкт для визначення структури життєвого простору, у побудові якого суб'єкт є активним учасником. Автори розглядають концепцію життєвої перспективи особистості та аналізують особливості побудови життєвого простору.

Юнацький вік визначається як період, що дає найбільші можливості для свободи вибору життєвого шляху. Стверджується, що свідомий вибір у юнацькому віці означає усвідомлення та прийняття особою відповідальності, тобто прийняття відповідальності за власне життя. Описано емпіричне дослідження для встановлення зв'язку між проактивною побудовою життєвих перспектив та особистими прагненнями та самовідношенням. Визначено методичну основу емпіричного етапу дослідження. Результати констатувального етапу дослідження дозволили сформувати експериментальну групу з юнаків 18-20 років з метою корекції усвідомлення та прийняття адекватного ставлення до себе та власних невдач; формування адекватної самооцінки; вироблення адекватних способів прийняття рішень і вирішення проблемних ситуацій. Надано опис створеної корекційної програми за результатами першого етапу дослідження. Проаналізовано результати контрольного етапу щодо ефективності корекційної програми. Обґрунтовано наявність зв'язку між бажанням та побудовою успішної перспективи життєвого простору молоді. Експериментально доведено, що особисті

прагнення взаємозалежні з успішною побудовою життєвих перспектив у юнацькому віці.

Ключові слова: життєва перспектива; вибір; копінг-стратегії; юнацький вік; корекційна програма

Stulika Olena Borysivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Practical Psychology, Mariupol State University, Budivelnykiv Ave., 129A, Mariupol, 87500, e-mail: 87500helenstulika@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5790-6511>

Didenko Alexandra Valentynivna MA, Mariupol State University, 129A Budivelnykiv Ave., Mariupol, Ukraine, 87500, alex270156@gmail.com

PERSONAL INTENTIONS IN ADOLESCENCE AS THE FACTOR IN THE CONSTRUCTION OF LIFE PROSPECTS

Abstract. Most often, the question of building person's own living space arises in the context of self-determination and self-realization in adolescence. In modern psychological science there is a significant amount of research in this area, in which researchers consider the living space of the individual as one that serves as a place for the formation of life prospects. The article it is considered that the living space is a basic psychological construct for determining the structure of the world, in the construction of which the subject is an active participant. The authors consider the concept of life perspective of the individual and analyze the features of the construction of living space.

Adolescence is defined as the period that provides the greatest opportunities for the freedom of choosing one's life path. It is argued that conscious choice in adolescence means awareness and acceptance of responsibilities by a person, that is, acceptance of responsibility for one's own life. An empirical study is described to establish the relationship between productive construction of life prospects and personal aspirations and self-relationships. The methodical basis of the empirical stage of the research is determined. The main tasks of the correctional program were awareness and acceptance of adequate attitude to oneself and their own failures; formation of adequate self-esteem; development of adequate ways of decision-making and solving problem situations. A description of the created correction program based on the results of the first stage of the study is given. The results on the effectiveness of the correction program are analyzed. The existence of connection between the desire and the construction of a successful perspective of the living space of young people is substantiated. It has been experimentally proven that personal aspirations are interdependent with the successful construction of life prospects in adolescence.

Keywords: life perspective; choice; coping strategies; adolescence; correction program

Постановка проблеми. Питання майбутньої перспективи є важливою складовою життя кожної особистості. Найчастіше вони постають в контексті побудови власного життєвого простору. Все більша кількість досліджень присвячується проблемі психологічної готовності і життєвого шляху особистості, тому питання «життєвої перспективи», «перспективи майбутнього», «особистої перспективи» є предметом вивчення. Дослідження цієї проблеми дає можливість визначити місце майбутнього у життєвому шляху особистості, визначити зв'язок майбутнього з минулим і сьогоденням та можливий вплив на життєвих перспектив на поведінку особистості у її просторі світу. Саме тому дослідження особистісних прагнень у юнацькому віці, які є чинниками моделювання життєвих перспектив, на нашу думку, є актуальним.

Метою нашого дослідження є визначення особливостей взаємозв'язку особистісних прагнень, самовідношення та побудови життєвих перспектив.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В науці існує декілька підходів до питання життєвого простору та життєвих перспектив. Ю.М. Швалб (Швалб, 2016) вважає, що життєвий простір особистості - це місце докладання зусиль людини, вкладених у осмислену і цільову зміну умов власного існування. Іншими словами, простір життя є базовим психологічним конструктом визначення структури Світу, яке будується суб'єктом, виходячи з самовизначення свого місця в цьому Світі [1, с.297-298]. Таке розуміння простору дозволяє вченому сформулювати деякі ознаки, які задаватимуть його загально психологічні понятійні характеристики.

1. Цілісність простору життя досягається за рахунок специфічної «зшивки» предметної та процесуальної складових в єдиний конструкт «Життя Світу», який будується за параметрами гностичності та суб'єктності.

2. У індивідуальній свідомості цей глобальний конструкт доповнюється безліччю приватних, одночасно співіснуючих «просторів», відповідних форм і видів самовизначення особистості.

3. Кожен простір дозволяє індивіду, з одного боку, зафіксувати своє становище у різних підсистемах світу і, з іншого боку, структурувати предметність самого світу.

4. Структурування конкретної підсистеми Світу здійснюється індивідом на підставі більш-менш ясно усвідомлюваних життєвих інтенцій. Очевидно, можна назвати чотири виду провідних інтенцій, це – потреби, інтереси, цінності та мрії. Інтенції, у процесі реалізації, забезпечують як змістовне наповнення простору, а й його осмисленість стосовно життєдіяльності загалом.

5. Переважання у структурі особистості тієї чи іншої виду інтенцій задає типологію особистісних способів побудови простору життєдіяльності.

6. Кожна підсистема Світу, осмислена індивідом як простір його життєдіяльності, функціонально організована як сфера, де кожна точка предметності є й точкою особистісного самовизначення [1, с.297-298]

Психологічна перспектива передбачає свідоме передбачення майбутнього,

його прогнозування, тобто особистісне самовизначення. Ця здатність залежить від типів особистості. Уявлення про майбутнє може бути пов'язано із професійним вибором, із особистісними домаганнями, із своїми майбутніми досягненнями, з особистими прагненнями і соціальними потребами [2]. Саме ціннісні орієнтації й обумовлюють ці відмінності в уявленнях про майбутнє.

М.М. Рева вважає, що життєва перспектива – це картина майбутнього, що містить складний взаємозв'язок очікуваних подій, відтворює загальну спрямованість, спосіб усвідомленого, відносно структурованого освоєння особистістю свого близького та віддаленого майбутнього. Життєві перспективи мають передумовою способи професійного, сімейного й вікового самовизначення в житті, яке, в свою чергу, залежить від соціальної, психологічної та особистісної зрілості й активності особистості [3, с.108]

У соціальному плані кожен має власний життєвий простір, у якому буде власні уявлення, принципи та норми, які, в свою чергу, виступають або для соціуму, або для себе. Аналізуючи, можна зробити висновок, що ми детермінуємо власні та соціальні механізми відбудови. Для кожного індивіда, соціальної істоти свобода виступає як особистісна категорія. Розкриваючи цей феномен, доцільно визначити два вектори спрямованості свободи у загальних ідеях Е. Фромма. Ідея полягає у свободі вибору самої особистості. Я обираю «свободу для» чи «свободу від». Все це наштовхує на думку, що перспектива діяльності людини та способу мислення веде до життя у можливостях чи життя у обмеженнях власних дій [4, с.544].

Саме в період юності виникає проблема свободи вибору життєвого шляху, будуються життєві плани (ціннісно-сміслова сфера), що вимагає вирішення моральних і особистісних проблем (активність). І.О. Кон зазначає, що в юнацькому віці відбувається посилення рефлексії, самозаглиблення з метою пізнання себе, усвідомлення свого місця в житті, своєї цінності як людини, формування світогляду, формується «образ Я», світогляд, йде пошук сенсу життя (рефлексія) [5]. У цьому віці відбувається активний пошук себе і здійснення життєвих виборів у професійній та ідеологічній сферах засновані на орієнтуванні юнаків у системі цінностей, що відображають найважливіші пріоритети життєдіяльності людини (Шаров А., 1993). Цей період є сформовано-сталим для особистісних рис, що впливають на побудову власних життєвих виборів. На думку М. Ю.Семенова сформованість особистісних рис, ціннісних орієнтацій, розвинена моральна свідомість, домінування вищих духовних потреб визначають особистісну зрілість як тип, який утворюється в процесі особистісного зростання (Семенов М., 2012) [6].

Дорослішання, як процес соціального самовизначення, багатовимірне і багатогранне — це процеси формування життєвої перспективи, і відношення до праці, і моральної самосвідомості. Юність в життєвому циклі - завершальний період переходу до дорослості, де людина приймає ряд важливих рішень. Вони стосуються вибору професії і створення сім'ї, загального стилю життя і конкретних завдань на майбутнє, корекції ціннісних

орієнтацій у співвідношенні з новим дорослим статусом і новими життєвими планами (Шаров А.С., 1993). На цьому віковому етапі юнакам доводиться робити важливий вибір, який у подальшому буде обумовлювати ефективність їх життєвого шляху [7,8,9].

Е. Фромм, дав визначення оптимального вибору - це чітке усвідомлення всіх аспектів ситуації. Він виділяє шість основних аспектів, що потребують усвідомлення: 1) що добре, а що погано; 2) спосіб дії в даній ситуації, що веде до поставленої мети; 3) власні неусвідомлені бажання; 4) реальні можливості, укладені в ситуації; 5) наслідки кожного з можливих рішень; 6) недостатність усвідомлення, необхідно також бажання діяти всупереч очікуваним негативних наслідків [4].

Отже, І.С. Кон вважає, що, якщо юнаки відчують певні труднощі щодо вибору між життям в сьогоденні і спрямованістю у майбутнє, то можливо або повне нехтування інтересами ідеального майбутнього в різних формах, або абсолютне позбавлення радощів в сьогоденні. Проте досягнення гармонії між орієнтацією на майбутнє та вмінням жити у цьому необхідно не тільки в період молодості, але і протягом усього подальшого життя. Тому осмисленню цього питання слід приділити особливу увагу саме у юнацькому віці. Саме «зрілість» у юнацькому віці означає усвідомлення і прийняття обов'язків перед самим собою, тобто прийняття відповідальності за власне життя [5].

Методи дослідження. Ми припускаємо що конструктивна побудова життєвої перспективи залежить від особистісних прагнень та самовідношення. З метою перевірки даної гіпотези було проведено емпіричне дослідження, яке складалось з 3 етапів. На першому констатувальному етапі вибірку склали 60 респондентів вікової категорії від 18 до 21 рок. Для експерименту ми використовували методики, які дозволили отримати нам необхідну інформацію про досліджуваних: методика «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С.С. Бубнов), методика діагностики копінг-механізмів Е. Хейма (Е. Heim), методика діагностики соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребовій сфері (О.Ф. Потьомкіна), методика «Готовність до ризику» Шуберта. Проаналізуємо отримані результати.

За методикою діагностики соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребовій сфері О.Ф. Потьомкіної нашим завданням було діагностувати соціально-психологічні установки особистості в мотиваційно-потребовій сфері. Обґрунтування результатів виконувалось у двох частинах за двома протилежними установками. Частина перша складалась із двох протилежностей, а саме установок на «альтруїзм – егоїзм», «процес – результат». Значення за шкалою 11,8 балів має установка на «процес». У роботі або іншій діяльності респондентам найменш важливо, щоб саме заняття було цікавим. Тобто для респондентів більш важливим є досягнення результату, аніж самим процес. За шкалою «результат» респонденти отримали 18,4 бали. Зважаючи на фактичний результат зазначимо, що юнаки більш зосереджені не на власному інтересі до роботи, а на самому результаті.

Наступні протилежні між собою осі «егоїзм та альтруїзм». Шкала егоїзму зі значенням 22,5 балів домінує над шкалою альтруїзму. Тобто наші респонденти зосереджені в основному на своїх особистих інтересах. Це не обов'язково означає, що їх інтереси зводяться до матеріальної вигоди – просто при прийнятті рішень вони серйозно враховують те, як їх наслідки відіб'ються на них особисто. Шкала альтруїзм отримала 20,8 балів. При великих значеннях за шкалою людина має установку на альтруїзм, на те, щоб діяти насамперед на користь іншим, часто на шкоду собі (і справі). Це люди, про яких варто подбати. За авторкою методики, альтруїзм - найбільш цінна суспільна мотивація, наявність якої відрізняє зрілу людину.

Наступною була діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості (С.С. Бубнова). Проаналізувавши отримані результати та визначивши середній показник кожної групи ціннісних орієнтацій, можна зазначити, що приємне проведення часу, відпочинку, допомога і милосердя до інших людей, любов – є визначеними цінностями у загальній структурі ціннісних орієнтацій. Натомість, пошук соціальної активності для досягнення позитивних змін у суспільстві, спілкування, високий соціальний статус і управління людьми мають найменші показники в структурі цінностей досліджуваних опитувальник «Копінг-механізми» Е. Хейма. У результаті серед адаптивних копінг-механізмів у поведінкової сфері найнижчий показник отримав копінг «співробітництво» (0), найвищий показник - «альтруїзм» (10), середнє - «звернення» (4). У когнітивної сфері за показниками «збереження самовладання» (3) «проблемний аналіз» (3), «установка на власний оптимізм» (5). Визначаємо самовідношення юнаків до себе та нехтування власними інтересами заради інших.

Неадаптивні варіанти копінг-механізмів: у поведінкової сфері найвищий індекс має «активне уникнення» (7). У когнітивної сфері найвищий індекс має «ігнорування» (11). В емоційній сфері такі копінг-механізми як «придушення емоцій» (7) та «агресивність» (6) мають найбільшу кількість виборів, тобто робимо висновок, що значна частина респондентів звикла ігнорувати власні проблеми та придушувати власні емоції, але деякі респонденти схильні досить агресивно вирішувати питання.

Відносно адаптивні варіанти копінг-поведінки: у поведінкової сфері найвищий результат отримала «компенсація» (23). У когнітивної сфері найвищий результат отримала «релігійність» (13). В емоційній сфері найвищий результат отримала «пасивна кооперація» (14). Відносно-адаптивні копінги отримали найбільшу результативність серед таких, що використовують юнаки. Тож, робимо висновок, що юнаки схильні до заміщення при вирішенні питань або важливою справою, або деструктивними способами.

За результатами методики «Готовність до ризику» Шуберта визначаємо середній рівень готовності до ризику (47% учасників), та низький рівень (39%).

На другому етапі нашого дослідження, враховуючи результати, отримані під час констатувального експерименту, була розроблена та проведена

корекційна програма. В корекційній програмі взяли участь 7 досліджуваних, в яких було діагностовано низький рівень самоповаги та самооцінки, неконструктивні методи вирішення особистісних проблемних ситуацій, деструктивні способи подолання труднощів, несформованість власних бажань та цілей у життєвому просторі. Корекційна програма впроваджувалася у жовтні 2021 року.

Метою впровадженої нами програми стала корекція копінг-механізмів; формування адекватної самооцінки та самоповаги до себе; корекція усвідомленості проблемних ситуацій та адекватних способів їх вирішення; розвиток адаптивних способів прийняття рішень в ситуації невизначеності.

Основними завданнями корекційної програми стали: усвідомлення та прийняття адекватного відношення до себе та власних невдач; формування адекватної самооцінки; корекція особистісних меж; розвиток адекватних способів прийняття рішень та вирішення проблемних ситуацій. Корекційно-тренінгова програма розрахована на 2 сесії (4 заняття по 1,5 2 години кожне).

Сесія 1 (заняття 1-2). Корекція самовідношення у структурі особистісних прагнень юнаків

Мета: формування адекватного ставлення до себе та до власних невдач; розкриття власних можливостей у вирішенні проблем.

Етап 1 «Знайомство». Вправа «Вітання». Вправа «Знайомство».

Етап 2 «Встановлення правил»

Етап 3 «Самооцінка та уявлення про себе». Вправа "Я сильний - Я слабкий". Вправа "Ось який Я". Вправа «Я пишаюся...». Вправа. «Розрізнення реального та уявного». Вправа. «Провідна якість». Вправа «Прийняття себе»

Рефлексія

Сесія 2 (заняття 3-4). Формування адекватного шляху вирішення поставлених завдань щодо власної життєвої перспективи. Мета: сформулювати усвідомлення своїх цілей; визначити адекватні способи вирішення проблеми; розвинути ухвалення власного впевненого рішення у постановці завдань.

Етап 1. «Вітання». Вправа "Девіз".

Етап 2. «Цілі та бажання». Психологічна вправа «Життєві цілі». Вправа «Злий геній».

Етап 3 «Відповідальність та рішення». Вправа «Моделі рольових ситуацій». Вправа «Карта перешкод». Вправа «Крок до мети»

Рефлексія

Після впровадження корекційної програми було проведено контрольне дослідження діагностики соціально-психологічних установок особистості в мотиваційно-потребовій сфері, визначенні реальної структури ціннісних орієнтацій особистості, основних копінг-механізмів та способів подолання труднощів з метою визначення ефективності програми.

За результатами методики «Готовність до ризику» Шуберта суттєвих змін не визначено, спостерігається незначна динаміка росту до норми. Але серед респондентів все ж спостерігається висока мотивація до уникнення невдач,

тобто захисту (див.табл.1).

Таблиця 1

**Порівняльний результат готовності до ризику за методикою
«Готовність до ризику» Шуберта**

	До тренінгу	Після тренінгу	Норма
Респондент 1	-30	-25	(-)10 ...(+)10
Респондент 2	-27	-20	
Респондент 3	-12	-10	
Респондент 4	-13	-11	
Респондент 5	-12	-10	
Респондент 6	-13	-5	
Респондент 7	-11	3	

За результатами методики «Діагностика реальної структури ціннісних орієнтацій особистості» (С.С. Бубнов) суттєва різниця була відмічена між показниками «спілкування» та «визнання та повага до людей і вплив на оточуючих»: відсоток за параметром «спілкування» збільшився на 23%, а показник «визнання та повага до людей і вплив на оточуючих» збільшився на 19% (Див.Рис.1).

Рис. 1. Порівняльний аналіз рівнів ціннісних орієнтацій до та після впровадження корекційної програми

Найсуттєвіший результат ми отримали за методикою діагностики копінг-механізмів Э. Хейма. Після проведення корекційної програми визначено зміну у виборі копінг-стратегії у порівнянні з констатувальним етапом дослідження. Серед них - адаптивні варіанти копінг-механізмів: «установка власної самоцінності» – тобто дія за власними цілями та бажаннями, «оптимізм» у невдалих або неприємних ситуаціях, «співпраця» та «звернення». Зауважимо, що респонденти 5 і 7 змінили копінг на «протест», що може свідчити про супротив змінам та відкриттю нового, але використовують звернення як допомогу у складних життєвих ситуаціях.

Таблиця 2

**Порівняльний результат вибору копінг-механізмів за методикою
діагностики копінг-механізмів Э.Хейма**

№	Поведінкова сфера		Когнітивна сфера		Емоційна сфера	
	До тренінгу	Після тренінгу	До тренінгу	Після тренінгу	До тренінгу	Після тренінгу
Респондент 1	Ігнорування	Встановлення власної цінності	Пасивна кооперація	Оптимізм	Компенсація	співробітництво
Респондент 2	Ігнорування	Збереження самовладання	Придушення емоцій	Оптимізм	Компенсація	Звернення
Респондент 3	Ігнорування	Збереження самовладання	Пасивна кооперація	Оптимізм	Компенсація	Співробітництво
Респондент 4	Релігійність	Встановлення власної цінності	Емоційна розрядка	Оптимізм	Компенсація	Компенсація
Респондент 5	Релігійність	Ігнорування	Придушення емоцій	Протест	Компенсація	Компенсація
Респондент 6	Ігнорування	Збереження самовладання	Пасивна кооперація	Оптимізм	Компенсація	Співробітництво
Респондент 7	Ігнорування	Встановлення власної цінності	Пасивна кооперація	Протест	Компенсація	Звернення

Висновки. За результатами контрольної діагностики було визначено ефективність корекційної роботи та підтверджена дослідницька гіпотеза про те, що конструктивна побудова життєвої перспективи залежить від особистісних прагнень та самовідношення в юнацькому віці. В особистісних прагненнях після проведення корекційної програми стали представлені такі аспекти як власні установки, система цінностей, адаптивні копінг-механізми. Ми можемо стверджувати, що зміни самовідношенні та особистісних прагненнях взаємозалежні з конструктивною побудовою життєвої перспективи.

Література:

1. Швалб Ю. М. (2016) Дослідження особистісних детермінант способу життя. *Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН*

України. Том 7. Екологічна психологія. №42. С. 213–228. Взято з: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/30.pdf>

2. А.Г. Маслоу (1999). Мотивация и личность. Перевод. с англ. Татлыбаевой СПб.: Евразия. Взято з <http://pedlib.ru/Books/1/0467/index.shtml>

3. Рева М. М. (2018) Особливості розвитку життєвої перспективи майбутніх психологів у процесі професійного навчання. *Психологія і особистість*. № 1 (13) с106-117 Взято з: <http://oaji.net/articles/2017/1815-1518876890.pdf>

4. Фромм Э.(2006) Бегство от свободы. Москва: Аст, Хранитель Взято з: <https://pramen.io/wp-content/uploads/2016/04/.pdf>

5. Кон И.С.(1989) Психология ранней юности. Москва: Просвещение Взято з http://static.iea.ras.ru/books/Kon_psihologiya_yunosti.pdf

6. Абульханова К.А., Березина Т. Н.(2001). Время личности и время жизни. СПб: Алетейя. Взято з http://www.bim-bad.ru/docs/abulhanova_vremja_lichnosty.pdf

7. Малкина-Пых И.Г.(2004) Возрастные кризисы: Справочник практического психолога. М.: Эксмо Взято з: <https://www.litmir.me/br/?b=202096>

8. Хавула Р.(2015) Життєва перспектива особистості у юнацькому віці. *Актуальні питання гуманітарних наук*, Вип 11, с.343-348 Взято з <https://dspace.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/011-51.pdf>

9. Хухлаева О.В.(2002) Психология развития: молодость, зрелость, старость. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Академия Взято з: https://www.academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_17461.pdf

References:

1. Shvalb Yu. M. (2016) *Doslidzhennya osobystisnykh determinant sposobu zhyttya*. [Current problems of psychology]. Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk of NAPS of Ukraine. Volume 7. Ecological psychology. №42. Pp. 213–228. Retrieved from: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v7/i44/30.pdf> [in Ukrainian]

2. А.Н. Maslou (1999). *Motivaciya i lichnost*. [Motivation and personality]. Translation. from English Tatlybaeva St. Petersburg: Eurasia Retrieved from <http://pedlib.ru/Books/1/0467/index.shtml> [in Russian]

3. Reva M. M (2018) Osoblyvosti rozvytku zhyttyevoyi perspektyvy maybutnikh psykholohiv u protsesi profesiynoho navchannya. [Peculiarities of development of life perspective of future psychologists in the process of professional training]. Psychology and personality. № 1 (13) с106-117 Retrieved from: <http://oaji.net/articles/2017/1815-1518876890.pdf> [in Ukrainian]

4. Fromm Э (2006) *Begstvo ot svobody*. [Escape from freedom]. Moscow: Ast, Keeper Retrieved from: <https://pramen.io/wp-content/uploads/2016/04/.pdf> [in Russian]

5. Kon Y.S. (1989) *Psihologiya ranney yunosti*. [Psychology of early adolescence]. Moscow: Enlightenment Taken from http://static.iea.ras.ru/books/Kon_psihologiya_yunosti.pdf [in Russian]

6. Abulkhanova K.A., Berezyna T. N (2001). *Vremya lichnosti i vremya zhizni*. [Personality time and life time]. SPb: Aleteya. Retrieved from http://www.bim-bad.ru/docs/abulhanova_vremja_lichnosty.pdf [in Russian]

7. Malkyna-Рых И.Н (2004) *Vozrastnyye krizisy*: Spravochnik prakticheskogo psikhologa. [Age crises: Handbook of practical psychologist]. М .: Exmo Taken from: <https://www.litmir.me/br/?b=202096> [in Russian]

8. Khavula R (2015) *Zhyttyeva perspektyva osobystosti u yunats'komu vitsi*. [Life perspective of a person in adolescence]. Current issues of humanities, Issue 11, p.343-348 Taken from <https://dspace.edu.ua/hsci/wp-content/uploads/2017/12/011-51.pdf> [in Ukrainian]

9. Khukhlaeva O.V (2002) *Psihologiya razvitiya: molodost', zrelost', starost'*. [Psychology of development: youth, maturity, old age]. Textbook, manual for students of higher ed.ins. М .: Akademiya Taken from: https://www.academia-moscow.ru/ftp_share/_books/fragments/fragment_17461.pdf [in Russian]